

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE CİNSİYET KATEGORİSİ

Selin BAYRAK

paradigma akademi

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE
CİNSİYET KATEGORİSİ

Selin BAYRAK

ESKİ UYGUR TÜRKHESİNDE CİNSİYET KATEGORİSİ

Selin BAYRAK

ISBN: 978-625-6139-36-7

PA Paradigma Akademi Yayınları
Sertifika No: 69606

PA Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Tasarım&Kapak: Himmet AKSOY

Matbaa: Meydan / 99 Baskı
Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığında alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Ekim 2024

Eşim Aykan'a...

Söz Başı

Cinsiyet kavramı temelde biyolojik olarak ifade edilmekle beraber, dillerde cinsiyet kavramı çeşitli yollarda kendini göstermektedir. Bu bağlamda bazı diller, cinsiyeti ifade etmek için dilbilgisel işaretleyicilerden faydalanırken bazı diller de dilbilgisel herhangi bir işaret kullanmamaktadır. Ancak bu durum söz konusu dillerde cinsiyetin var olmadığını da göstermemektedir. Bazı diller, sözlüksel olarak cinsiyet ayrımını veren kavram alanlarından faydalanabilmektedir.

Türk dili de, dilbilgisel cinsiyet işaretleyicisi bulunmayan ancak sözlüksel olarak kadın ve erkek cinsini işaretleyen sözcükler aracılığıyla cinsiyet ayrımını vermektedir. Bu durum Türk dilinin, ilk dönemlerinden itibaren gözlemlenebilecek bir özelliğidir. Türk dili daha ilk yazılı metinlerinin oluşturulduğu Eski Türkçe döneminden itibaren sözcükler aracılığıyla kadın-erkek cinsiyet ayrımını verme niteliğine sahip bir dil konumundadır. Türk dilinin bu özelliği, söz konusu dönemlere dair eserlerden takip edilebilmektedir.

Eldeki eserin konusu, Türk dilinin Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde, cinsiyet kategorisinin nasıl temsil edildiği üzerinedir. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde, Türk dilinin, çeşitli kavram alanları içerisinde cinsiyet ayrımını verdiği görülmüştür. Bu doğrultuda eserde, cinsiyet ayrımını veren kavram alanları *cinsiyeti belirten genel adlar*, *cinsiyet belirten bedensel sözcükler*, *cinsiyet belirten akrabalık adları*, *cinsiyet belirten sosyo-kültürel adlar*, *hayvanlarda cinsiyet belirten sözcükler* gibi başlıklarda değerlendirilmiştir. Söz konusu başlıklarda yer alan sözcükler, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nün yazarı Wilkens'in verdiği anlamlarla madde başı yapılmış ve türemiş sözcüklerin ekleri de yine madde başında belirtilmiştir. Ardından, sözcüklerin Eski Uygur Türkçesi döneminden günümüze kadar geliştiği çeşitli eserlerden tanıklanmış, Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden tanıkları temel alınarak örnekleri verilmiş, sözcükler üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiş ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumları da tablolar halinde verilmiştir.

Sonuç olarak Eski Uygur Türkçesi eserlerinde, cinsiyet kategorisi çeşitli kavram alanları içerisinde incelenmiş ve Türk dilinin kadın-erkek cinsini ayıran zengin bir söz varlığına sahip olduğu ilk dönemlerinden itibaren tanıklanmıştır.

Eldeki eserin fikrini veren, akademik hayatımdaki her çalışmamda olduğu gibi bu çalışmamda da desteklerini esirgemeyen ve eseri inceleyen hocam Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya her zaman olduğu gibi minnettarım. Son cümlem de akademik hayatın karmaşasında bazen uzak kaldığım ama her zaman desteklerini hissettiğim canım annem, biricik eşim Aykan ve güzel kızım; sizlere minnettarım...

Öğr. Gör. Dr. Selin BAYRAK

Eskişehir, 2024

Kısaltmalar

- AzT.** : Azerbaycan Türkçesi
BşkT. : Başkurt Türkçesi
HksT. : Hakas Türkçesi
KazanT. : Kazan Türkçesi
KrmTT. : Kırım Tatar Türkçesi
KrgzT. : Kırgız Türkçesi
KzkT. : Kazak Türkçesi
ÖzbT. : Özbek Türkçesi
TatT. : Tatar Türkçesi
TrkmoT. : Türkmen Türkçesi
TürkT. : Türkiye Türkçesi
YUygT. : Yeni Uygur Türkçesi

Muzafarov, R.- Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev. İ. Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Starostin, S.- Dybo, A. vd. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages. I-III*, Leiden-Boston: Brill.

Tekin, T. vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Simurg Kitapçılık.

Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusubova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İÇİNDEKİLER

0. GİRİŞ	1
0.1. Cinsiyet Kategorisi	1
0.2. Cinsiyet ve Dil İlişkisi	1
0.3. Türkçede Cinsiyet Kategorisi.....	3
1. CİNSİYET BELİRTEN GENEL ADLAR	9
1.1. "Kadın" Anlamını Karşıllayan Genel Adlar	9
ekeç	9
evçi	10
tişi.....	11
uzun tonlug.....	13
1.2. "Erkek" Anlamını Karşıllayan Genel Adlar	14
irkek	14
2. CİNSİYET BELİRTEN BEDENSEL SÖZCÜKLER	17
2.1. Kadınlığı İfade Eden Bedensel Adlar.....	17
agarlag ~ ağırlıg	18
aylık	18
baga	19
böğsek	20
emig.....	21
emiglig.....	23
evin.....	24
içlig	25
kalal.....	26
kaplıg.....	26
karım	27
karımlag~karımlıg	29
köküz	30
koküzk(i)ye.....	32

<i>köküzlük</i>	32
<i>oglan ergüsü</i>	33
<i>tişi erklük</i>	34
<i>tugum</i>	35
<i>umay</i>	36
2.2. Kadınli İfade Eden Bedensel Eylemler	38
<i>emiz-</i>	38
<i>kelür-</i>	39
<i>tugur-</i>	40
<i>urılan-</i>	41
2.3. Erkekli İfade Eden Bedensel Adlar	42
<i>enek-inek</i>	43
<i>erkek erklük</i>	44
<i>evin</i>	44
<i>kap</i>	46
<i>uvut yeri</i>	47
<i>uvut yini</i>	48
<i>yalgukkiya -yalgokkiya</i>	49
<i>yürün</i>	50
3. CİNSİYET BELİRTEN AKRABALIK ADLARI	53
3.1. Kadın Akrabalık Adları	53
<i>ana</i>	53
<i>baltır- baltız</i>	56
<i>eçe</i>	57
<i>eke</i>	58
<i>hanımlık</i>	59
<i>iş ~ eş</i>	60
<i>kız</i>	61
<i>kızlık</i>	63
<i>kızsız</i>	63
<i>kısı</i>	64

<i>kıguy</i>	66
<i>ög</i>	67
<i>öglük</i>	69
<i>ögsüz</i>	70
<i>ögüç</i>	71
<i>sihil</i>	72
<i>yenge</i>	74
<i>yütüz</i>	75
3.2. Kadın Akrabalık Eylemleri	76
<i>beglen-</i>	76
3.3. Erkek Akrabalık Adları	77
<i>aka</i>	78
<i>apa</i>	79
<i>apaga</i>	80
<i>ata</i>	81
<i>ataç</i>	82
<i>atalık</i>	83
<i>baba</i>	84
<i>çaga</i>	85
<i>eçi-içi</i>	86
<i>imi</i>	88
<i>kaş</i>	90
<i>kaşık</i>	92
<i>küdegü</i>	93
<i>oglan</i>	94
<i>og(u)l</i>	96
<i>ogulk(i)ya</i>	99
<i>ogulluk</i>	101
<i>ogulsuz</i>	102
<i>svayambar</i>	103
<i>tagay</i>	103
<i>tugmuş</i>	104

<i>urı</i>	105
<i>urısız</i>	107
<i>yezne</i>	108
<i>yigdiş</i>	109
<i>yigit</i>	109
<i>yurç-yorç</i>	111
3.4. Erkek Akrabalık Eylemleri	112
<i>kelinle</i>	112
<i>ogullan</i>	113
4. CİNSİYET BELİRTEN SOSYO-KÜLTÜREL ADLAR	115
4.1. Kadın Cinsiyetini Belirten Sosyo-Kültürel Adlar	115
<i>abınçu</i>	115
<i>agıramahişi</i>	116
<i>alınçu</i>	117
<i>begsiz</i>	118
<i>büdigçi</i>	119
<i>huñ-taihu</i>	119
<i>huñ-tai-hiulug</i>	120
<i>işi-eşi</i>	121
<i>katun</i>	122
<i>kırkın</i>	125
<i>kunçuy</i>	126
<i>kunçuylug</i>	128
<i>kurtga</i>	129
<i>künj</i>	130
<i>taman</i>	132
<i>tapıgçı ~ tap(t)gçı</i>	133
<i>terken</i>	133
4.2. Erkek Cinsiyetini Belirten Sosyo-Kültürel Adlar	135
<i>beg</i>	135
<i>beglik</i>	138

<i>er</i>	139
<i>er at</i>	142
<i>eren</i>	143
<i>kagan</i>	145
<i>kul</i>	147
<i>tigin ~tegin</i>	148
<i>tiginkiye ~teginkiye</i>	149
<i>tigit ~tegit</i>	150
4.3. Kadın Cinsiyetini Belirten Dini Adlar	152
<i>apsari</i>	153
<i>brhmavati</i>	154
<i>badra</i>	154
<i>budaloçani</i>	155
<i>budemata</i>	156
<i>çunti</i>	157
<i>dakini</i>	157
<i>darmadini ~ d(a)rmadini</i>	158
<i>darmatadu-işvati</i>	159
<i>dušta</i>	159
<i>kantakamini</i>	160
<i>koştiranç</i>	161
<i>küvez</i>	161
<i>m(a)hamay-mahamay-m(a)hamayi</i>	162
<i>m(a)hamaya</i>	163
<i>m(a)hapraçapati gautami</i>	164
<i>m(a)hapraçapati</i>	164
<i>mamaki</i>	165
<i>nanta</i>	166
<i>nanti</i>	166
<i>narayan</i>	167
<i>padmavati</i>	168
<i>pantaravasini</i>	168
<i>parçapati</i>	169

<i>puntarika</i>	166
<i>sakandi</i>	170
<i>sarasvati</i>	171
<i>ş(a)mnanç</i>	172
<i>şiri</i>	173
<i>şirikini</i>	173
<i>teñri kızı</i>	174
<i>terim</i>	175
<i>tilotama</i>	175
<i>upasanç</i>	176
<i>utpalav(a)rni</i>	177
<i>vimali</i>	177
<i>vişaka</i>	178
<i>yaşotari</i>	179
<i>yaşovati</i>	180
4.4. Erkek Cinsiyetini Belirten Dinî Adlar	180
<i>anandaşiri</i>	181
<i>br(a)hmayu</i>	182
<i>dentar-dıntar</i>	183
<i>egil</i>	184
<i>karaja-k(a)raja</i>	184
<i>m(a)hadeve</i>	185
<i>midik</i>	186
<i>nante-nanti</i>	187
<i>nikaylıg</i>	188
<i>pançake</i>	188
<i>purane</i>	189
<i>purohiti</i>	190
<i>şantodane</i>	190
<i>şatvargi</i>	191
<i>şudodan-şudodane-şudotana</i>	192
<i>t(e)ñriçi</i>	193
<i>tensi</i>	194

<i>toyın</i>	195
<i>upançik</i>	196
<i>upast-upase</i>	197
<i>utare</i>	198
<i>yişo m(e)şıha</i>	199

5. HAYVANLARDA CİNSİYET BELİRTEN SÖZCÜKLER 201

5.1. Hayvanlarda Dişiliği İfade Eden Adlar 201

<i>bi</i>	201
<i>ingek</i>	202
<i>iñen</i>	204
<i>irk</i>	205
<i>kony</i>	206
<i>koyun</i>	207
<i>muygak</i>	208
<i>subadra</i>	209
<i>takıgu</i>	210
<i>titir</i>	212
<i>torpi</i>	212

5.2. Hayvanlarda Dişiliği İfade Eden Eylemler..... 214

<i>botula-</i>	214
<i>buzagula-</i>	215
<i>kulınla-</i>	216

5.3. Hayvanlarda Erilligi İfade Eden Adlar 217

<i>adgur-aygur</i>	218
<i>adgırlık</i>	219
<i>atan</i>	220
<i>budl(a)l(i)g</i>	221
<i>bugra</i>	222
<i>bugralık</i>	223
<i>büka</i>	224
<i>elik</i>	225

<i>erkeç</i>	226
<i>koç</i>	227
<i>öküz</i>	228
<i>sıgun</i>	230
<i>teke</i>	231
6. SONUÇ	233
7. KAYNAKÇA	239